

УДК [81'367.622+81'367.626]:821'01-2

ІМЕННИКИ ТА ЗАЙМЕННИКИ ЯК ЗАСОБИ КОМПЕНСАЦІЇ ЕЛІПСИСУ ДІЄСЛОВА-ЗВ'ЯЗКИ У ТЕКСТІ ТРАГЕДІЇ СОФОКЛА “АНТИГОНА”

Марта Гнатишак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: martusian4uk@ukr.net*

Розглянуто специфіку перерозподілу інформації в еліптичних конструкціях з дієсловом-зв'язкою εἶναι у тексті трагедії. Виокремлено мовні засоби компенсації редукованого елемента, виражені іменниками та займенниками. Визначено їхню роль у сприйнятті змістової структури твору.

Ключові слова: еліipsis, дієслово-зв'язка, іменник, займенник, зміщення логічного наголо-су, компенсація.

Проблематика еліipsisу привертає до себе увагу лінгвістів найширшого профілю. У дисертаціях та статтях досліджують дефініції еліipsisу, питання класифікації еліптичних виразів, їхні структурно-граматичні особливості. Еліipsis розглядають у контексті проблеми імпліцитності, конверсії частин мови, теорії економії мовних зусиль, сфери застосування, звертаючи увагу на особливо сприятливі умови для появи еліптичних структур у діалогічному мовленні. Однак здебільшого дослідження здійснено на матеріалі сучасних мов: англійської, французької, російської, української [1; 2; 4; 6; 7; 8; 10; 11]. У старогрецькій мові цю проблематику досліджено не повною мірою, хоча на явище еліipsisу звертають увагу автори граматики та коментатори давньогрецьких текстів [16; 18; 19; 20]. Поза увагою дослідників залишається і така властивість цього явища, як перерозподіл інформації на ті елементи, що залишились у результаті пропуску одного або декількох елементів, що, за словами С. Топачевського, пояснюють наявністю обов'язково-дистрибутивних відношень між двома чи більше елементами конструкції [15, с. 216].

Хоча пропущеними елементами в текстах можуть бути головні та другорядні члени речення, **мета** нашої праці – визначити на першому етапі дослідження специфіку перерозподілу інформації в еліптичних конструкціях з дієсловом-зв'язкою εἶναι (*бути*) як частини складеного іменного присудка в тексті трагедії Софокла “Антигона”.

Об'єктом нашого дослідження є еліптичні конструкції з дієсловом-зв'язкою у тексті досліджуваної трагедії, а предметом – мовні засоби компенсації редукованого елемента у структурі складеного іменного присудка, виражені іменниками та займенниками.

Синтаксичні конструкції, описані ще в синтаксисі Аполонія Дискола як еліптичні, визначають у сучасній лінгвістиці найчастіше як неповні речення. Неповним реченням називають таку предикативну одиницю, в якій певна синтаксична позиція (або кілька членів

речення), спрограмована семантико-синтаксичною структурою цього речення, пропущена, тобто не вимовляється (не пишеться), але відтворюється у свідомості комунікантів. Неповнота, чи еліпсис, є одним зі способів імпліцитної передачі інформації [6].

Повнота / неповнота предикативної одиниці в типологічній системі простого та складного речення слугує окремою ознакою, яка ґрунтується на можливості логічно і синтаксично членувати речення та не виражати (не експлікувати) будь-який із членів речення (головний чи другорядний) або навіть декілька членів з огляду на вже реалізований контекст, прозорість ситуації дійсності чи загальномовну компетенцію учасників комунікації.

У зв'язку з відсутністю лексично вираженого присудка або підмета їхню синтаксичну наявність засвідчують пов'язані з ними обов'язкові компоненти [3, с. 104]. У нашому випадку йдеться про іменну частину присудка, поєднану формою координації (зазвичай, називним відмінком) з імпліцитною зв'язкою.

Власне С. Топачевський розглядає речення, в яких можна вбачати еліпсис дієслова-зв'язки, як двоскладові “бездієслівні” речення, що є еквівалентними двоскладовим реченням зі складеним іменним присудком. Він вважає, що етикетність вибору бездієслівного речення полягає в економії мовних засобів і залученні лінгвістичної пресупозиції адресата, для якого наявність / відсутність дієслова-зв'язки не впливає на ефективність сприйняття інформації [15, с. 217].

На думку В. Богатко, структури з нульовим дієсловом-зв'язкою *бути* у значенні теперішнього часу не можна кваліфікувати як еліптичні. Відсутність дієслівної зв'язки носії мови сприймають лише як формальний показник теперішнього часу, а речення такого типу не мають особливої семантичної ємності, властивої еліптичним структурам, їхньої стилістичної маркованості. Встановлення неverbалізованого дієслова-зв'язки *бути* для мовця не викликає будь-яких труднощів, адже розуміння цієї нульової позиції однозначне [2].

Автори ж граматик давньогрецької мови беззастережно трактують відсутність дієслова-зв'язки як еліпсис [9; 12; 13; 16], очевидно, тому, що за нормою давньогрецької мови присутність дієслова-зв'язки обов'язкова. Видаються непереконливими твердження і стосовно семантичної ємності та стилістичної маркованості еліптичних структур, які ми спробуємо спростувати аналізованим матеріалом.

Спершу розглянемо випадки елімінації дієслова-зв'язки *єсті* у 3-ій особі однини теперішнього часу при іменній частині присудка, вираженій іменниками, на які і зміщується логічний акцент у результаті їхнього пропуску. У репліці Креонта, де він засуджує Антигону за те, що вона наважилась поховати померлого брата і при цьому навіть не приховує свого, на його думку, зухвалого вчинку, аналізована форма редукується при абстрактному іменнику ὕβρις (*зухвальство*) з семою *ганебна поведінка*, на який і переноситься логічний наголос: ὕβρις δ' [ἔστί], ἔπει δέδρακεν, ἦδε δευτέρα τοῦτοις ἔπαυχεῖν (Ant., 482) – *зухвальством ж другим [ε] після того, як вчинила, вихвалятися цим*.

У хоровій партії в рамках гномічного висловлювання двічі спостерігаємо невживання форми ἔστί при абстрактних іменниках ὄνασις (*користь*) з семою *добрі наслідки, вигода* та ἀπάτα (*омана*) з семою *хибне сприйняття дійсності*: ἃ γὰρ δὴ πολὺπλάκτος ἔστις πολλοῖς μὲν ὄνασις [ἔστί] ἀνδρῶν, πολλοῖς δ' ἀπάτα κουφονόων ἐρώτων [ἔστί]· (Ant., 615) – *бо оманива надія для багатьох мужів [ε] користю, а для багатьох [ε] оманою легковажних бажань*. На думку В. Н. Ярхо, друга частина другого стасиму пов'язана з Креонтом, однак є в ній і рядки, які стосуються і Антигони. Зокрема, рядки у другій антистрофі, присвячені “надії” як найбільшій рушійній силі будь-яких вчинків людини. Таке почуття є чужим щодо

Креонта, в той час як для Антигони воно є дуже близьким [17, с. 57]. Надія може сприяти багатьом людям у їхніх планах, проте вона розчаровує тих, хто йде за своїм легковажним бажанням. Хор звертається до Антигони, яка вирішила здійснити поховання брата з надією не бути схопленою та покараною. Оманлива надія проникає в розум людини, а вона не підозрюючи нічого поганого і думаючи, що чинить правильно і задля добра, потрапляє в пастку власних сподівань [19, с. 144].

У монолозі сліпого віщуна Тіресія відновлюємо дієслово *εστί* при іменнику *ἡγεμών* (*проводир*) на позначення роду діяльності: *ἔμοι γὰρ οὗτος [ἔστί] ἡγεμών...* (Ant., 1014) – *бо він [ε] мені вожаєм...* Логічний акцент зміщується на іменник, яким Тіресій хоче підкреслити особливу важливість супроводу хлопчика для нього.

Трапляються випадки еліпсису дієслова-зв'язки і при субстантивованих прикметниках та дієприкметниках. У словах вісника простежуємо зміщення акценту на субстантиват – абстрактне поняття *τὸ ὀρθὸν* (*спасіння*) з семою *позбавлення*: *ὀρθὸν ἀλήθει' ἀεὶ [ἔστί]* (Ant., 1195) – *правда завжди [ε] спасінням*. Вісник наголошує на вагомості істини, яку прирівнює до порятунку.

У висловлюванні провідника хору форма *εστί* зазнає редукції при субстантивованому дієприкметнику *ὁ κείμενος* (*загиблий*) на позначення людини за ознакою *припинення існування*: *καὶ τίς φονεύει; τίς δ' ὁ κείμενος [ἔστί];* (Ant., 1174) – *і хто вбиває? А хто [ε] загиблим?* У результаті еліпсису увага зосереджується на факті смерті, щоб, як зауважує С. Гікас, викликати тривожене очікування і зацікавлення глядачів [19, с. 200].

У словах Креонта відновлюємо форму *εστί* у 1-ій особі однини теперішнього часу при іменнику *ἄνθρωπος*, який позначає людину за статтю і максимально виразнюється в результаті еліпсису: *ἦ νῦν ἐγὼ [εἶμι] μὲν οὐκ ἄνθρωπος* (Ant., 484) – *тепер не я [ε] мужем*. Креонт висловлює обурення тим, що жінка наважилась переступити його наказ і тим самим зневажила його честь як чоловіка. У продовженні цієї думки відновлюємо це дієслово в умовному реченні (*modus realis*) у майбутньому часі, оскільки присудок головного речення стоїть у тому самому часі, і знов при іменнику *ἄνθρωπος*: *αὕτη δ' ἄνθρωπος [ἔσται], εἰ ταῦτ' ἀνατὶ τῆδε κείσεται κράτη* (Ant., 484-485) – *вона [буде] мужем, якщо це її безчинство залишиться непокараним*. Креонт вважає покарання Антигони необхідним для відновлення своєї чоловічої честі та гідності, оскільки вона повела себе зневажливо, “як чоловік”. Якщо ж він її не покарає, то це загрожує похитнути його шляхетність та поставити нижче за жінку [17, с. 122].

При іменнику *φίλος* (*друг*) з семою *дружні зв'язки* у словах Креонта домислюємо форму майбутнього часу *ἔσται*, зумовлену вживанням *Coniunctivus futuralis* у підрядному часовому реченні, до якої в тексті належить заперечення *οὐδ'*: *οὐτοὶ ποθ' οὐχθρός, οὐδ' ὅταν θάνῃ, φίλος [ἔσται]* (Ant., 522) – *бо ніколи не [буде] другом ворог, навіть коли помре*. Натомість, згідно з коментарем С. Патакіса, в цьому реченні автор пропускає форму теперішнього часу *εστί* на позначення дії, що повторюється [20, с. 236], що теж є прийнятним. Протиставляючи іменники *οὐχθρός* та *φίλος*, які належать до ключових у тексті трагедії, Креонт зневажливо говорить про вічних ворогів, а саме – про Полініка, який виявив вороже ставлення до Фів. Залишеним запереченням *οὐδ'* перед іменником *φίλος* автор – хоче наголосити, що Полінік для Креонта – це недруг і для його батьківщини, і для нього особисто, який за жодних умов не може стати другом і заслужити належне поховання.

Вилучається це дієслово й у минулому часі. У репліці-запитанні Креонта форма *ἦν* пропущена при іменнику *ἄδελφός* (*єдинокровний брат*), який позначає родинні зв'язки: *οὐκ, οὐν [ἦν] ἄδελφός χὼ καταπτόν θανών;* (Ant., 512) – *отже, хіба той, що загинув, не [був]*

тобі рідним братом? Те ж саме явище спостерігаємо й у відповіді Антигони: ὄμακος [ήν] (Ant., 513) – [був] рідним братом. На нашу думку, форму імперфекта можна пояснити тим, що мова йде про загиблу людину (θανόν). В обох випадках наголос зміщується на іменник ὄμακος, яким Креонт прагне підкреслити тісні родинні зв'язки між Антигоною та загиблим Етеоклом, а, отже, і відповідні обов'язки перед померлими.

У репліці Антигони пропущена форма 2-ої особи однини εἶ при іменнику на позначення роду діяльності κηδεμών (захисник) : Κρέοντ' Ἐρώτα·τοῦδε γάρ σὺ κηδεμών [εἶ] (Ant., 549) – *запитај Креонта, бо ти же [ε] його захисницею*. Саме на цей іменник перенесено логічний наголос для передачі іронічного ставлення Антигони до своєї сестри Ісмени через підтримку нею наказу Креонта. Беручи до уваги правило вживання часів в умовних періодах з *modus realis*, відновлюємо цю форму й у репліці Гемона при іменнику γυνή (жінка) на позначення людини за статтю, яким він умовно називає свого батька, акцентуючи шанобливе й турботливе ставлення до нього та намагання вберегти його від катастрофи.: εἴπερ γυνή [εἶ] σὺ, σοῦ γάρ οὖν προκήδομαι (Ant., 741) – *бо, отже, я про тебе піклуюся, якщо ти [ε] жінкою*.

У репліці Антигони відновлюємо дієслово εἶναι в 3-ій особі множини теперішнього часу при предикативному іменнику ξυνίστορες (свідки) з семою знання: Ἄϊδης χοὶ κάτω ξυνίστορες [εἶσιν] (Ant., 542) – *Аїд і підземні боги [ε] свідками*. Цим Антигона, заперечуючи співучасть Ісмени у похованні Полініка, закликає Плутона та інших богів підземного царства свідчити про те, хто був справжнім виконавцем поховання.

У хорівій партії зазнає елімінації дієприкметник у формі жіночого роду οὔσα як логічний предикат конструкції Accusativus cum participio при іменнику Ἀντιγόνη: πῶς εἰδῶς [οὔσαν] ἀντιλογήσω τὴν δ' οὐκ εἶναι παῖδ' Ἀντιγόνην (Ant., 377) – *як же я заперечуватиму, що це не є дитя Антигони, знаючи, що [ε]*. Наголос перенесено на ім'я головної героїні, як тієї, що здійснила поховання брата.

Окрім іменників, дієслово-зв'язка ἐστὶ може не вербалізуватися при займенниках, зокрема при вказівному займеннику τοῖόν (таке), який вказує на якісну ознаку предмета, що ми простежуємо у словах Креонта: τοῖόνδ' ἐμὸν φρόνημα [ἐστὶν] (Ant., 207) – *таке [ε] мое рішення*. Цей займенник, зауважує С. Гікас, з одного боку, відноситься до вище сказаного, тобто до заборони Креонта громадянам ховати й оплакувати Полініка, а з іншого, – й до його наступних слів про те, що він ніколи не надаватиме перевагу несправедливим людям над справедливими [19, с. 75]. У результаті перенесення акценту на займенник τοῖόν Креонт наголошує, що його рішення остаточне.

При вказівному займеннику οὗτος (цей), який вказує на найближчий у просторі предмет, редукується форма ἐσται в іронічній репліці Креонта: καὶ μὴν ὁ μισθός γ', οὗτος [ἐσται] (Ant., 221) – *але винагорода [буде] не цією*. Внаслідок увиразнення займенника οὗτος автор підкреслює, що Креонт, замість того, щоб говорити про покарання, говорить про винагороду у вигляді підкупу з боку своїх політичних супротивників, що не відповідає дійсності.

Дієслово ἐστὶ пропускається при неозначено-відносному займеннику з узагальненим значенням ὅ, τι (який тільки) у репліці Антигони: ἄρ' οἴσθ' ὅ τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίου κακῶν [ἐστὶ] οὐχὶ τελεῖ; (Ant., 2) – *чи знаєш ти, яке тільки з лих, які [ε] від Едипа, нам не послав Зевс?* У такий спосіб Софокл наголошує на безлічі нещастя, які символізують трагічну долю Едипового роду.

Виконаний аналіз засвідчує, що внаслідок еліпсису дієслова εἶναι відбувається цілеспрямований перерозподіл текстової інформації в напрямі лексично-вираженого члена речення (іменної частини присудка), синтаксично пов'язаного з дієсловом-зв'язкою, який компенсує граматичну неповноту речення. Еліпсис дієслова-зв'язки головним чином від-

бувається при іменниках або субстантивованих прикметниках та дієприкметниках (81 %) та іноді при займенниках (19 %). Редукція простежується у різних часах та особах, при чому значно переважає третя особа однини теперішнього часу (44 %), який позначає дію, що відбувається переважно в момент мовлення або постійно. Форма *εστί* не вербалізується при іменниках, які позначають: 1) істот, зокрема головну героїню Антигону; людей за такими ознаками, як стать (*ἀνήρ, γυνή*); родинні та дружні зв'язки (*ᾠμιαιος, φίλος*); рід діяльності (*ἡγεμών, κηδεμών*); володіння знаннями (*ζυνίστορες*); припинення існування (*ὁ κείμενος*); 2) абстрактні поняття з семами *ганебна поведінка* (*ὑβρις*), *вигода* (*ὄνασις*), *хибне сприйняття дійсності* (*ἀπάτα*), *позбавлення* (*τὸ ὀρθόν*) та при займенниках *τοῖσδε, οὗτος, ὅ, τι*.

Здебільшого еліпсис відбувається у висловлюваннях Креонта (44 % випадків), менше – Антигони (25 %). Це можемо пояснити тим, що Креонт упродовж трагедії постійно доводить правоту свого рішення стосовно позбавлення Полініка поховальних обрядів та покарання порушників його наказу, засуджує поведінку Антигони та намагається захистити свою честь та гідність, акцентуючи на найважливіших словах своїх тверджень. Характерні для Антигони еліпсовані фрази вказують на категоричність її суджень, обурення та очевидність її правоти. При цьому ефективність передачі інформації не тільки не втрачається, але максимально увиразнюються ключові слова або цілої трагедії (*Ἀντιγόνη, ᾠμιαιος, φίλος, ὁ κείμενος*), або її окремих епізодів (*ἀνήρ, γυνή, ζυνίστορες, ὄνασις, τὸ ὀρθόν, ἀπάτα, ὑβρις, ἡγεμών, κηδεμών*), як важливіші елементи тексту, які несуть нову для повідомлення інформацію. Саме на них автор хоче сконцентрувати увагу глядачів, слухачів або читачів, полегшуючи так сприйняття змістової структури твору.

Байдак Л. І. Еліпсис як реалізація категорії “компресії” на синтаксичному рівні [Електронний ресурс] / Л. Байдак – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/2_SND_2007/Philologia/19157.doc.htm 2. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Укр. мова” / В. В. Богатько. – К., 2005. 3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К., Либідь, 1993. – 368 с. 4. Дюндик В. П. Компрессия придаточных предложений в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / В. П. Дюндик. – М., 1971. – 15 с. 5. Звонська-Денисюк Л. Л. Різновідмінкове вираження іменного предикатива в давньогрецькій мові / Л. Л. Звонська-Денисюк // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – № 6. – К. : Прайм-М, 2002. – С. 161–164. 6. Коломийцева В. Найменування еліптичних конструкцій в системі лінгвістичної термінології [Електронний ресурс] / В. Коломийцева. – Режим доступу : – http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/53.pdf 7. Ларькина А. А. Эллипсис в современном французском языке : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.05 / А. А. Ларькина. – Санкт-Петербург, 2009. – 24 с. 8. Лепко Л. Проблема семантичного еліпсису в науковій літературі [Електронний ресурс] / Л. Лепко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/NZTNPU/movozn/2008_1/17.pdf 9. Оліщук Р. Грецька мова. Синтаксис / Р. Оліщук. – Львів : Вид-тво ЛБА, 1996. – 274 с. 10. Писаренко Н. Д. Внутрішньофразовий еліпсис у сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Н. Д. Писаренко. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с. 11. Сковородников А. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка : [Пособие для спецкурса] / А. Сковородников. – Красноярск, 1978. – 95 с. 12. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого языка / М. Н. Славятинская. – М. : Филоматис, 2003. – 620 с. 13. Соболевский С. И. Древнегреческий язык : учебник [для высших учебных заведений] / С. И. Соболевский. – СПб. : Алетей,

2004. – 616 с. 14. Софокл. Трагедії / Софокл ; [пер. з давньогрец. А. Содомори та Б. Тена]. – К. : Дніпро, 1989. – 303 с. 15. Топачевський С. К. Еліпсис як прояв етикетної компресованості синтаксичної будови англomовного рекламного тексту [Електронний ресурс] / С. К. Топачевський. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2009_48/Vip_48_47.pdf 16. Черный Э. Греческая грамматика. Часть I. Греческая этимология. Часть II. Греческий синтаксис / Э. Черный. – М. : Академический Проект, 2008. – 800 с. 17. Ярхо В. Н. Трагедия Софокла “Антигона” : учеб. пособие [для филол. спец. вузов] / В. Н. Ярхо. – М. : Высш. шк., 1986. – 111 с. 18. Sophokles. Antigone / Sophokles [erklärt von F. W. Schneidewin]. – Berlin : Weidmansche Buchhandlung, 1869. – 176 S. 19. Γκίκα Σ. Σοφοκλέους Αντιγόνη (αναλυτική ερμηνεία, συνθετική θεωρησή) / Σ. Γκίκα. – Αθήνα, 1991. – 222 σ. 20. Σοφοκλή. Αντιγόνη / Σοφοκλή; [μετάφραση, σχόλια Στέφ. Πατάκης]. – Αθήνα, 1988. – 478 σελ.

**СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ И МЕСТОИМЕННИЯ КАК СРЕДСТВО
КОМПЕНСАЦИИ ЭЛЛИПСИСА ГЛАГОЛА-СВЯЗКИ В ТЕКСТЕ
ТРАГЕДИИ СОФОКЛА “АНТИГОНА”**

Марта Гнатишак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: martusian4yk@ukr.net*

Рассмотрена специфика перераспределения информации в эллиптических конструкциях с глаголом-связкой в тексте трагедии. Выделены языковые средства компенсации редуцированного элемента, выраженного существительными и местоимениями. Определена их роль в восприятии смысловой структуры сочинения.

Ключевые слова: эллипсис, глагол-связка, существительное, местоимение, смещение логического акцента, компенсация.

**NOUNS AND PRONOUNS AS A MEANS OF COMPENSATION
FOR THE LINK VERB ELLIPSIS IN SOPHOCLE `S ANTIGONE**

Marta Hnatyshak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: martusian4yk@ukr.net*

The peculiarities of the information redistribution in the elliptical constructions with the link verb in the text of the tragedy *Antigone* by Sophocle have been examined. The linguistic means of compensation for the clipped element expressed through nouns and pronouns as well as their role in the perception of the content structure of the text have been elucidated.

Keywords: ellipsis, link verb, noun, pronoun, shift of the logical accent, compensation.